

Tom 8

Anna Seretny

SŁOWNICTWO W DYDAKTYCE JĘZYKA

ŚWIAT SŁÓW NA PRZYKŁADZIE JĘZYKA POLSKIEGO JAKO OBCEGO



Uniwersytet Jagielloński
Wydział Polonistyki

Słownictwo w dydaktyce języka
Świat słów na przykładzie
języka polskiego jako obcego

Biblioteka „LingVariów”
Glottodydaktyka t. 8

Redaktor naukowy serii
Władysław Miodunka

ANNA SERETNY

Słownictwo w dydaktyce języka
Świat słów na przykładzie
języka polskiego jako obcego

Z prac Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

Biblioteka „LingVariów”
Glottodydaktyka t. 8

ANNA SERETNY

Słownictwo w dydaktyce języka
Świat słów na przykładzie
języka polskiego jako obcego



Księgarnia Akademicka
Kraków 2015

© Copyright by Anna Seretny, 2014

Recenzent
prof. dr hab. Bożena Ostromęcka-Frączak

Opieka redakcyjna
Diana Osmęda

Projekt okładki
Emilia Dajnowicz

Książka dofinansowana przez Wydział Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego
i Centrum Języka i Kultury Polskiej w Świecie UJ

ISBN 978-83-7638-554-9 (wersja papierowa)
ISBN 78-83-7638-604-1 (e-book)

KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./fax 431-27-43, 422-10-33 w. 11-47
akademicka@akademicka.pl
www.akademicka.pl

Pamięci mojego Taty

Spis treści

Od Autorki	11
Słownictwo w glottodydaktyce polonistycznej – wprowadzenie	15
I. Zasób słownictwa w nauczaniu języka obcego	25
1. Czego uczyć? – dobór treści kształcenia	25
1.1. Co to jest wyraz?	26
1.2. Zasób leksykalny języka naturalnego	27
1.3. Zasób leksykalny rodzimego użytkownika języka	29
1.4. Słownictwo najczęściej używane	30
1.5. Listy frekwencyjne na potrzeby dydaktyki języka	32
2. <i>Europejski system opisu kształcenia językowego</i> (2003) – zalecenia w zakresie doboru leksykalnych treści nauczania	37
3. Nowa rzeczywistość – nowe potrzeby	39
4. Podsumowanie	44
II. Co to znaczy znać słowo?	45
1. Znajomość słowa – przegląd koncepcji glottodydaktycznych	45
1.1. Ujęcie L. Cronbacha (1942)	46
1.2. Propozycja J. Richardsa (1976)	46
1.3. Koncepcja I. S. P. Nationa (2001)	47
1.4. Stanowisko autorów <i>Europejskiego systemu opisu kształcenia językowego</i> (2003)	50
2. Aspekty znajomości słowa – implikacje dydaktyczne	51
2.1. Znaczenie	52
2.2. Forma gramatyczna	53
2.3. Relacje leksykalne	57
2.3.1. Oś paradygmatyczna	57
2.3.2. Oś syntagmatyczna	63
3. Podsumowanie	68
III. Proces przyswajania i uczenia się słownictwa	71
1. Wprowadzenie	71
2. Proces przyswajania słownictwa w języku rodzimym – zarys problematyki	72
3. Słownik mentalny rodzimych użytkowników języka	75
4. Proces uczenia się leksyki w języku obcym	78

4.1. Słownik mentalny uczących się	79
4.2. Słownik pasywny a słownik aktywny	81
4.3. Modele opanowywania słownictwa	83
4.3.1. Model J. Arabskiego (1996)	83
4.3.2. Model W. W. Shen (2003)	85
5. Pamięć i jej znaczenie w procesie opanowywania języka docelowego	86
5.1. Rodzaje pamięci	87
5.2. Fazy pamięci	91
5.3. Implikacje dydaktyczne	92
6. Podsumowanie	93
IV. Słownictwo a metody nauczania języków obcych	95
1. Wprowadzenie	95
2. Metody nauczania języka obcego	95
3. Słownictwo a metody nauczania	97
3.1. Metoda gramatyczno-tłumaczeniowa	97
3.2. Metoda bezpośrednia	99
3.3. Metoda audiolingwalna	100
3.4. Metoda kognitywna	102
3.5. Podejście komunikacyjne	103
3.6. Podejście zadaniowe	108
4. Podsumowanie	110
V. Nauczanie słownictwa	113
1. Wprowadzenie	113
1.1. Pośrednia i bezpośrednia dydaktyka leksyki, nauczanie <i>wszerz</i> a nauczanie <i>w głąb</i>	113
1.2. Dynamika wprowadzania nowej leksyki	115
1.3. Stopień trudności wyrazów	116
2. Fazy nauczania leksyki na etapie przedkomunikacyjnym	119
2.1. Faza poznawcza	120
2.1.1. Prezentacja znaczenia przez nauczyciela	120
2.1.2. Negocjowanie znaczenia	127
2.1.3. Sprawdzenie znaczenia w słowniku	128
2.1.4. Pułapki fazy poznawczej	128
2.2. Faza utrwalania i powtarzania leksyki	129
2.2.1. Ćwiczenia mnemoniczne (ułatwiające zapamiętywanie)	130
2.2.2. Ćwiczenia zwiększające koncentrację i pojemność pamięci krótkotrwałej	133
2.2.3. Ćwiczenia wspomagające słuchowe/wzrokowe zapamiętywanie słownictwa	134
2.2.4. Ćwiczenia wspomagające zapamiętywanie wyrazów powiązanych tematycznie/znaczeniowo	140
2.2.5. Ćwiczenia wspomagające zapamiętywanie znaczeń wyrazów	142
2.2.6. Ćwiczenia wspomagające zapamiętywanie połączeń wyrazowych	150
2.2.7. Ćwiczenia skojarzeniowe	154

2.3. Wnioski	155
3. Nowe rozwiązania – nowe możliwości	156
3.1. Teoria inteligencji wielorakich H. Gardnera (1983)	156
3.2. Teoria prototypów E. Rosch (1978)	158
3.3. Elementy kognitywnej teorii metafor	160
3.4. Mapy myśli T. Buzana i B. Buzana (1999)	161
3.5. Korpusy językowe w nauczaniu słownictwa	163
3.6. Podejście leksykalne M. Lewisa (1993, 1997)	165
3.7. Kaligrama w dydaktyce słownictwa	166
4. Podsumowanie	167
VI. Słownictwo a sprawności receptywne: słuchanie, czytanie	169
1. Czytanie a słuchanie	169
2. Rozumienie ze słuchu a słownictwo	170
2.1. Teksty do słuchania wspomagające rozwijanie kompetencji leksykalnej	172
2.1.1. Tematyka tekstu	172
2.1.2. Stopień dostępności tekstu	173
2.1.3. Typ, tempo i czas nagrania	175
2.2. Implikacje dydaktyczne	177
2.2.1. Słuchanie cykliczne	177
2.2.2. Mikrosłuchanie	178
2.2.3. Słuchanie wspierane czytaniem	179
2.2.4. Słuchanie wspierane obrazem	180
2.2.5. Transkrybowanie tekstów	183
2.2.6. Zadania wspomagające antycypację	183
2.2.7. Leksykalne profilowanie ćwiczeń rozwijających sprawność słuchania	184
2.2.8. Słuchanie a testowanie znajomości słownictwa	184
3. Rozumienie tekstu pisanego a słownictwo	185
3.1. Znajomość leksyki a proces czytania	186
3.1.1. Parametry stopnia trudności tekstu	186
3.1.2. Wskaźnik czytelności tekstu	187
3.1.3. Upraszczenie tekstów	189
3.1.4. Uwarunkowania inferencji leksykalnej	190
3.1.5. Znajomość słownictwa a tempo czytania	194
3.2. Implikacje dydaktyczne	195
3.2.1. Ćwiczenia wspomagające wzrokowe rozpoznawanie słownictwa	196
3.2.2. Recykling leksykalny	198
3.2.3. Leksykalne profilowanie ćwiczeń rozwijających sprawność czytania ..	199
3.2.4. Czytanie a testowanie znajomości słownictwa	201
4. Podsumowanie	201
VII. Słownictwo a sprawności produktywne: mówienie, pisanie	203
1. Język mówiony a język pisany	203
2. Mówienie	206
2.1. Formułczość języka	207

2.2. Implikacje dydaktyczne	209
2.2.1. Nauczanie ciągów formułicznych	209
2.2.2. Leksykalne profilowanie ćwiczeń rozwijających sprawność mówienia	210
2.2.3. Działania ukierunkowane na płynność	219
2.2.4. Ocenianie znajomości słownictwa w wypowiedziach ustnych	221
2.3. Wnioski	222
3. Pisanie	223
3.1. Wyznaczniki tekstowości – semantyczna spójność tekstu	224
3.2. Implikacje dydaktyczne	227
3.2.1. Leksykalne profilowanie działań rozwijających sprawność pisania	229
3.3.2. Ocenianie znajomości słownictwa w pracach pisemnych	237
4. Podsumowanie	238
VIII. Strategie uczenia się słownictwa	239
1. Sukces w nauce języka?	239
2. Strategie uczenia się	241
2.1. Typologia strategii uczenia się R. Oxford (1990, 2011)	243
2.2. Taksonomia strategii uczenia się J. M. O'Malleya i A. U. Chamot (1990)	244
2.3. Strategie komunikacyjne w ujęciu autorów ESOKJ (2003)	245
2.4. Wnioski	246
3. Uwarunkowania doboru strategii uczenia się	248
4. Strategie uczenia się słownictwa	250
4.1. Definicje strategii uczenia się słownictwa	250
4.2. Inwentarze strategii i próby ich systematyzacji	251
4.2.1. Propozycja I. Stoffer (1995)	251
4.2.2. Taksonomia N. Schmitta (1997)	252
4.2.3. Ujęcie I. S. P. Nationa (2001)	253
4.3. Badania strategii uczenia się słownictwa	254
4.4. Trening w zakresie strategii uczenia się słownictwa	256
5. Badania strategii uczenia się słownictwa w glottodydaktyce polonistycznej	257
6. Podsumowanie	259
IX. Badanie kompetencji leksykalnej i testowanie znajomości słownictwa	261
1. Cele i rodzaje kontroli	261
2. Badania kompetencji leksykalnej	262
2.1. Badania ilościowe	263
2.1.1. Dobór treści	263
2.1.2. Techniki w badaniach ilościowych	265
2.1.3. Wskaźniki w badaniach ilościowych	268
2.2. Badania jakościowe	269
2.2.1. Skale znajomości słowa	270
2.2.2. Testy skojarzeniowe	271
2.3. Podsumowanie	272
3. Testowanie znajomości słownictwa	272
3.1. Testowanie na poziomie recepcji	273

3.1.1. Techniki oparte na bodźcu wizualnym (techniki obrazkowe)	273
3.1.2. Techniki oparte na bodźcu werbalnym	274
3.2. Testowanie na poziomie produkcji	274
3.2.1. Techniki oparte na bodźcu wizualnym	275
3.2.2. Techniki oparte na bodźcu werbalnym	274
3.2.3. Techniki mieszane	276
3.3. Uwagi dotyczące technik testowania	276
4. Ocenianie stopnia znajomości słownictwa – poprawa i ocena testów leksykalnych	278
5. Podsumowanie	279

X. Słownictwo a programy nauczania – komponent leksykalny w dokumentach

programowych	281
1. Program nauczania	281
2. Komponent leksykalny programu nauczania	282
2.1. Cel kształcenia	283
2.2. Determinanty doboru treści nauczania komponentu leksykalnego	283
2.3. Układ treści nauczania	287
2.4. Techniki pracy	288
2.5. Ocenianie	288
3. Ewaluacja programu – <i>ante re, in re, post re</i>	289
4. Komponent leksykalny w standaryzowanych programach nauczania języka polskiego jako obcego	291
4.1. <i>Język polski jako obcy. Programy nauczania na tle badań współczesnej polszczyzny</i> , pod redakcją W. Miodunki (1992)	292
4.2. <i>Standardy wymagań egzaminacyjnych Państwowej Komisji Poświadczania Znajomości Języka Polskiego jako Obcego</i> (2003)	293
4.3. <i>A1 – elementarny poziom zaawansowania w języku polskim</i> , W. Martyniuk (2004)	294
4.4. <i>Pogromy nauczania języka polskiego jako obcego. Poziomy A1-C2</i> , pod redakcją I. Janowskiej i in. (2011)	294
5. Podsumowanie	295

XI. Leksykografia pedagogiczna – słowniki w nauczaniu języka obcego

1. Wprowadzenie	297
2. Słowniki dwujęzyczne w perspektywie dydaktycznej	299
3. Słowniki pedagogiczne	303
3.1. Geneza gatunku	302
3.2. Rozwój gatunku	304
3.3. Jednojęzyczny słownik objaśniający – specyfika gatunku	305
4. Leksykografia pedagogiczna w Polsce	307
4.1. Jednojęzyczne słowniki ogólne	307
4.2. Słowniki specjalistyczne dla cudzoziemców	309
4.3. Leksykografia ogólna w służbie pedagogicznej	315
5. Obecne potrzeby polskiej leksykografii pedagogicznej	316
6. Podsumowanie – słowniki w pracy dydaktycznej	317

Aneksy	319
Bibliografia	339
Słowniki i encyklopedie	339
Opracowania przedmiotowe	341
Strony internetowe:	373

Od Autorki

*Język obcy – to występujący poza
człowiekiem niesforny byt czy
żywiol, który należy okiełznać.*

J. Maćkiewicz (1999: 54)

Zagadnienia związane z nauczaniem i uczeniem się słownictwa w języku obcym dość długo pozostawały poza głównym nurtem zainteresowań glottodydaktyków. Uwidoczniło się to przede wszystkim w niewielkiej liczbie badań, a co za tym idzie – publikacji teoretycznych poświęconych kwestiom leksykalnym ujmowanym z perspektywy dydaktycznej. Powszechnie, lecz niesłusznie, uważano bowiem, że zasób słownikowy uczących się pomnaża się niejako automatycznie m.in. w trakcie wykonywania ćwiczeń gramatycznych lub dzięki lekturze znajdujących się podręcznikach czytanek. I choć ostatnie stwierdzenie trudno podważyć – poziom znajomości słownictwa i sprawność czytania warunkują się wzajemnie, nie można jednak zakładać, że w wyniku dydaktyki pośredniej nastąpi samoistny, znaczący, ilościowy i jakościowy przyrost zasobu leksykalnego uczących się¹.

Do zmiany w postrzeganiu znaczenia słownictwa w procesie kształcenia językowego doszło dopiero w latach siedemdziesiątych, gdy celem nauczania stało się rozwijanie kompetencji komunikacyjnej uczących się. Wówczas okazało się bowiem, że realizacja zamierzeń komunikacyjnych jest w pełni możliwa, gdy użytkownik języka nie tylko wie, jakich użyć struktur, lecz także potrafi wypełnić je odpowiednią, adekwatną do kontekstu, substancją, czyli słowami. Zmiana perspektywy dała początek szeroko zakrojonym badaniom, które z jednej strony koncentrowały się na kwestiach dotyczących selekcji i doboru leksykalnych treści nauczania, z drugiej zaś – na sposobach podnoszenia efektywności procesu opanowywania słownictwa. Badacze zaczęli poszukiwać odpowiedzi na takie pytania jak: *Co to znaczy znać słowo? Ile wyrazów powinni poznać uczący się na określonym poziomie zaawansowania? Na jakich treściach powinno się koncentrować nauczanie, by umożliwić uczącym*

¹ H. Komorowska zwracała na to uwagę już pod koniec lat osiemdziesiątych (1988).

się podejmowanie i realizację jak najszerszego spektrum działań językowych? Jak zdecydować, które wyrazy powinni opanować czynnie, a które biernie? Jak nowo poznane jednostki są przez nich zapamiętywane? Jak są wbudowywane w obręb ich struktury poznawczej? Jaką sieć powiązań tworzą w ich pamięci? Jak wiarygodnie badać efektywność procesu przyswajania słownictwa? Analizom poddano także czynniki wspomagające lub utrudniające zapamiętywanie nowo poznawanych wyrazów oraz działania podejmowane przez samych uczących się w celu lepszego opanowania leksyki, czyli ich strategie uczenia się.

Wyniki prowadzonych badań dowiodły, że znajomość słowa jest zjawiskiem złożonym i wieloaspektowym, a na kolejnych etapach procesu kształcenia językowego może mieć różne poziomy głębokości. Opracowano więc techniki pomiaru wielkości i dynamiki przyrostu zasobu słownikowego uczących się oraz stopnia jego opanowania. Doszło również do uporządkowania i systematyzacji treści nauczania, a w rezultacie – do zmiany procesu glottodydaktycznego na zdecydowanie bardziej leksykalny.

Monografia *Słownictwo w dydaktyce języka* przybliży zarówno teoretyczne, jak i praktyczne zagadnienia związane z nauczaniem i uczeniem się słownictwa w języku obcym, osadzając je w kontekście polszczyzny. Stanowi ona swoiste podsumowanie dotychczasowych przemyśleń autorki dotyczących miejsca i roli leksyki w procesie kształcenia.

Pracę otwiera krótki rys historyczny ukazujący działania podejmowane na przestrzeni lat przez polskich językoznawców i/lub glottodydaktyków, których celem było dążenie do systematyzacji treści kształcenia w zakresie słownictwa oraz wypracowanie sposobów jego nauczania w języku polskim jako obcym. Pierwszy rozdział monografii poświęcony został kwestiom selekcji oraz doboru materiału leksykalnego, gdyż odpowiedź na pytanie: *Czego uczyć?* ma w dydaktyce znaczenie podstawowe. Pojęciem kluczowym dla procesu kształtowania kompetencji leksykalnej uczących się jest znajomość słowa, część kolejna omawia więc różne ujęcia tego zagadnienia, ukazuje także leksykę jako systematoid, którego elementy tworzą swoistą, specyficzną strukturę. Rozdział trzeci próbuje przybliżyć proces opanowywania nowych wyrazów w języku docelowym, wskazując jednocześnie czynniki, które go wspomagają bądź hamują. Przedstawia także koncepcje organizacji mentalnego słownika uczących się i ich implikacje dydaktyczne. Część następna omawia rolę nauczania leksyki w różnych metodach stosowanych w glottodydaktyce, od naturalnej począwszy, na podejściu zadaniowym, popularyzowanym przez *Europejski system opisu kształcenia językowego* (dalej: ESOKJ, 2003), skończywszy. Rozdział piąty z kolei analizuje i ilustruje przykładami techniki prezentacji, powtarzania i utrwalania nowego słownictwa, zarówno te starsze, bardziej tradycyjne, jak i nowsze, powstałe na kanwie współczesnych prac z zakresu językoznawstwa oraz psychologii.

Nowych wyrazów uczymy się po to, by móc swobodnie przekazywać określone treści, by bez trudu docierać do ważnych informacji, dlatego też dwa następne rozdziały koncentrują się na problematyce aktywizowania słownictwa w działaniach ję-

zykowych – receptywnych, produktywnych (w tym mediacyjnych i interakcyjnych). Trwałe zapisanie się wyrazów w pamięci wymaga rozważnych posunięć nie tylko ze strony nauczyciela wprowadzającego w świat słów, lecz także samych uczących się, którzy muszą wiedzieć, jak ten świat poznawać i jak go oswajać. Ponieważ efektywność opanowywania słownictwa zależy w dużej mierze od sposobu organizacji, monitorowania oraz ewaluacji procesu uczenia się, część ósma omawia strategie stosowane przez uczących się w celu zapamiętania znaczeń nowo poznawanych wyrazów. Rozdział dziewiąty koncentruje się natomiast na zagadnieniach pomiaru dydaktycznego, kontrola wyników jest bowiem istotnym ogniwem procesu kształcenia językowego. Przybliżone w nim zostały zarówno ilościowe (wszerz), jak i jakościowe (w głąb) sposoby badania zasobu słownikowego. Kształtowanie kompetencji leksykalnej uczących się powinno być działaniem planowym i przemyślanym, warto zatem znać zasady opracowywania słownikowego komponentu programu nauczania, które szczegółowo zostały przedstawione w części dziesiątej. Pracę zamyka omówienie zagadnień z zakresu leksykografii pedagogicznej. Słowniki przygotowywane z myślą o uczących się są nieodzowną pomocą dydaktyczną, umożliwiającą im poznawanie nowych słów oraz zasad rządzących ich użyciem w tekstach.

Słownictwo w dydaktyce języka – to książka adresowana do wszystkich, którym bliskie są problemy glottodydaktyki. Ma ona pełnić funkcję przewodnika, którego sugestie warto rozważyć, przygotowując zajęcia językowe ukierunkowane na kształtowanie/poszerzanie kompetencji leksykalnej uczących się. Mam nadzieję, że jej lektura zachęci czytelników do zgłębiania tajemnicy słów, a następnie do odkrywania jej przed uczącymi się.

Autorka

Proces kształcenia językowego to podróż w krainę słów. Nie można wyruszać w nią bez mapy i kompasu. By świadomie wspomagać wysiłki uczących się i kierunkować ich działania, trzeba wiedzieć, jak opanowują słowa, dlaczego je zapominają, jak przechowują je w pamięci. Im większa będzie więc wiedza nauczyciela na temat procesu opanowywania leksyki, tym efektywniej będzie mógł wspomagać uczących się w pokonywaniu trudności pojawiających się w trakcie nauki, dobierając odpowiednie metody, materiały i techniki pracy, tworząc odpowiednią atmosferę czy właściwie rozkładając akcenty w czasie zajęć.

Fragment rozdziału III

Parafrazując słowa Autorki, taką mapą i kompasem dla wszystkich nauczycieli języka polskiego jako obcego, a także innych języków obcych oraz dla osób uczących się samodzielnie języka może być książka *Słownictwo w dydaktyce języka. Świat słów na przykładzie języka polskiego jako obcego*. Jest ona jednak, według mnie, czymś więcej niż przewodnikiem, jest monografią, poświęconą kształceniu kompetencji leksykalnej uczących się języka polskiego. Książka ma spójną kompozycję, przejrzystą i jednolitą metodologię, logiczne i dobrze udokumentowane wywody. Odbiorca cały czas może śledzić proces twórczy Autorki, która na początku każdego rozdziału pokazuje problem, stawia tezę, następnie problem analizuje i wreszcie ukazuje jego rozwiązanie. Na rynku wydawniczym brakuje prac, w których refleksja naukowa i wiedza teoretyczna tak umiejętnie łączyłyby się z rozwiązaniami praktycznymi.

Z recenzji prof. dr hab. Bożeny Ostromęckiej-Frączak



www.akademicka.pl

ISBN 978-83-7638-554-9



9 788376 438554 9